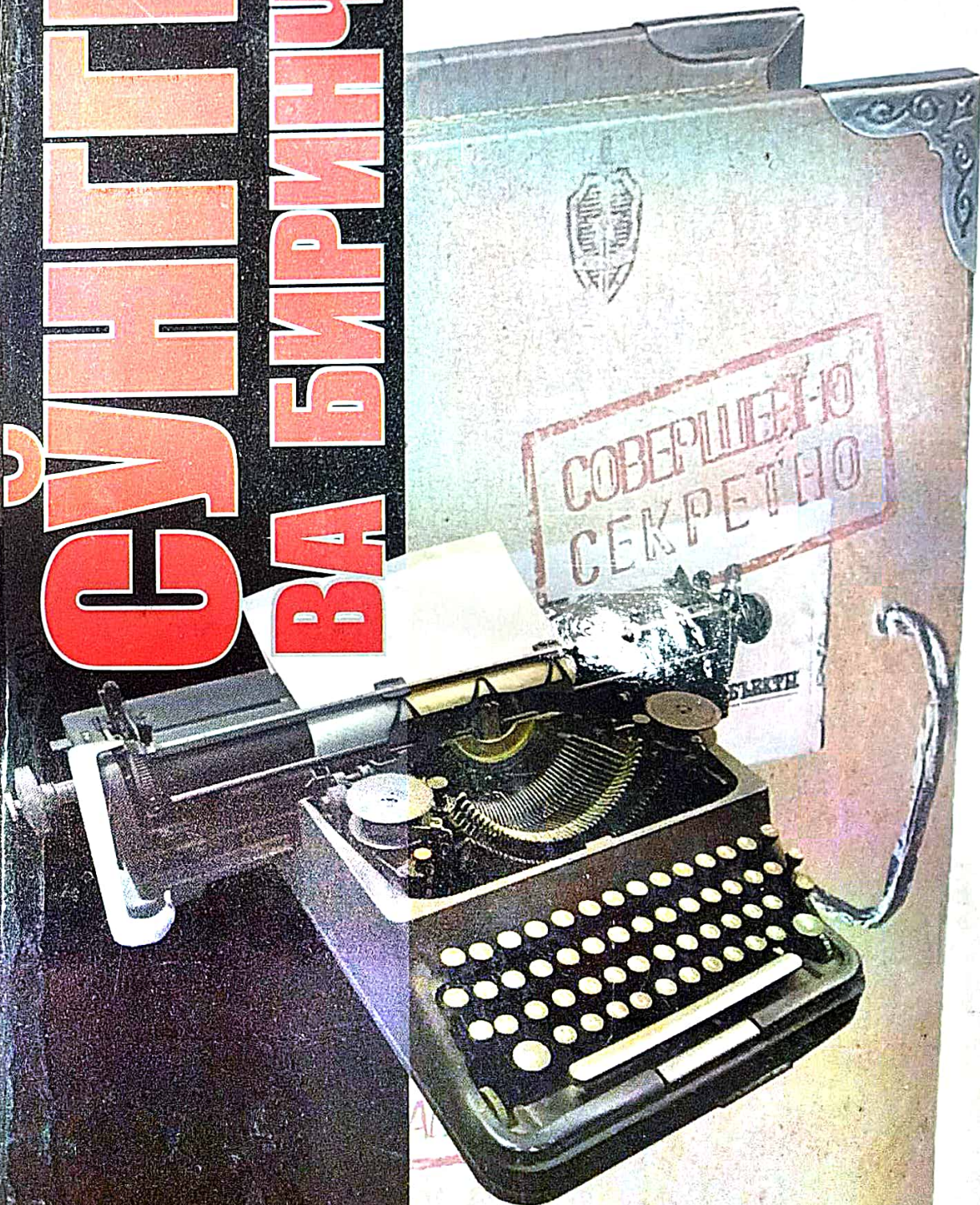

Виктор СУМИН

СУБХИДАМ

СУНГТИ
ВА БИРИНЧИ

Республика Маънавият ва
маърифат маркази

Виктор СУМИН

СЎНГГИ ВА БИРИНЧИ СУБҲИДАМ

*(Афсонавий разведкачи
Баҳром Иброҳимов ҳақида роман)*

Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи
Тошкент – 2018

УДК 821.512.133
КБК 84 (5 Ў) 6

Рус тилидан Ёзувчилар уюшмаси аъзоси,
Ўзбекистонда хизмат кўрсатган маданият ходими
Янгибой ҚЎЧҚОРОВ таржимаси

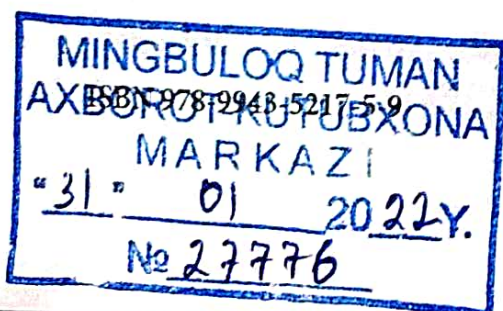
Сумин, В.

Сўнгги ва биринчи субҳидам. Роман. – Тошкент: Гафур
Гулум номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2018. – 200 б

Ушбу романга афсонавий ўзбек разведкачиси Баҳром Иброҳи-
мовнинг таржимаи холи асос қилиб олинган ва муаллиф асарни
ёзиш жараёнида Ўзбекистон давлат хавфсизлик хизмати архиви ва
мамлакатимизнинг бошқа ташкилотларидан олинган маълумотлар
хамда республика давлат хавфсизлик хизмати фахрийларининг
хотираларига таяниб, воқеаларни ҳаёт ҳақиқатига вобаста тарзда
юксак бадиий маҳорат билан тасвирлаган.

Китоб биринчи навбатда ёшларга ва кенг ўқувчилар оммасига
мўлжалланган.

УДК 821.512.133
КБК 84 (5 Ў) 6

© Виктор Сумин,
© Гафур Гулум номидаги
нашриёт-матбаа ижодий
уйи, 2018

ЎЗБЕКИСТОН ДАВЛАТ ХАВФСИЗЛИК ХИЗМАТИНИНГ АРХИВ ҲУЖЖАТЛАРИГА ҚИСҚАЧА ШАРҲ

Баҳром Иброҳимов 1908 йилнинг 5 майида Самарқанд (ҳозирги Жиззах) вилоятининг Бахмал туманида туғилди. Ота-онасидан эрта айрилгани туфайли болалар уйида тарбияланган. Умумтаълим мактабини намунали битиргач, Боку шаҳрига юборилиб, олий таълимни ўша ерда олди.

Асаримиз қаҳрамони 1932 йилдан 1955 йилгача хавфсизлик муассасалари томонидан хорижда амалга оширилган муҳим разведка ишларида бекиёс хизмат кўрсатди.

1932 йилнинг декабрида Баҳром Иброҳимов кўшни давлатлардан биридаги миллатчи мухожирлар ташкилотига ва хорижий разведка хизматлари муассасаларига кириб олди. Айнан унинг кўмагида япон милитаристларининг Мўғулистон ва Шинжон (ХХР) орқали Шўролар иттифоқига тажовуз қилиш борасидаги режа ва ниятлари аниқланди, бир катор япон ва инглиз айғоқчилари тутилиб, ҳибсга олинди.

У Туркия разведкасининг Иттифоқ ҳудудига хуфя айғоқчиларни ташлаш борасидаги жорий топшириқларини бажарар экан, ўз вақтида бу ҳақда Шўролар иттифоқи давлат хавфсизлиги муассасаларини хабардор қилди.

Иккинчи жаҳон уруши йилларида Б.Иброҳимов Афғонистонда фаолият кўрсатиб, немис разведкаси

Виктор Сумин

сафига кириб олди ҳамда фашистлар Германиясининг бевосита Ўзбекистон чегарасига яқин бўлган Эрон ва Афғонистонда кўзғолончилик ҳаракатини ташкил этиш борасидаги шум ниятларини аниқлади. Натижада, бу хатарли ҳаракатлар бартараф этилишга эришилди.

1942 йили Б.Иброҳимов афғон маъмурлари томонидан камокка олиниб, 1948 йилгача Кобул шаҳри турмасида, шундан икки ярим йили яқка авахтада кишанланган ҳолда сақланиб, узлуксиз қийноқларга солинди. Аммо у ўзининг шўро разведкасига мансуб эканлиги ҳусусида бирор кўрсатма бермади. Устига-устак, маҳбуслик чоғида ҳам ўз касб-корини давом эттирди, турмада сақланаётган ва ўзи мансуб давлат хавфсизлиги муассасалари қизикқан шахслар тўғрисида муҳим маълумотлар йиғди. Ўтказилган махсус операция пайтида у ҳибсдан озод қилинди.

1949 йили айнан ўзбек разведкачисининг ёрдамида Америка разведкасининг Покистон ҳудудидан туриб Иттифокка қарши уюштирилган кўпорувилик ҳаракатининг олди олинди.

Ўз Ватанига қайтганидан кейин Б.Иброҳимов оммавий ахборот воситалари тизимида ишлади, 1963 йилдан умрининг охири, яъни 1979 йилгача Ўзбекистон Фанлар академияси Шарқшунослик институтининг катта илмий ходими вазифасида фаолият кўрсатди. Шунинг билан бир қаторда разведка соҳасидаги тадбирларда яқиндан иштирок этди, ўзбек разведкачиларининг янги авлодини тарбиялашга ўзининг муносиб улушини қўшди.

Хорижий давлатлар разведкаларининг Иттифокка қарши уюштирган кўпорувилик ҳаракатларини аниқлаш ҳамда олдини олишда кўрсатган катта хизматлари ва жасурлиги учун Б. Иброҳимов “Жанговар Қизил байроқ” ордени ва бошқа ҳукумат мукофотлари билан тақдирланди.

Пойтахтимиздаги обод ҳамда файзли кўчалардан бири, Жиззах вилоятининг Бахмал туманидаги умутаълим ўрта мактаби Б.Иброҳимовнинг шарафли номи билан юритилмоқда.

Иккинчи жаҳон уруши йилларида кўрсатган матонати ва жасурлиги учун унинг рафикаси Холида Иброҳимовага амалда Иккинчи жаҳон уруши иштирокчиларига тенглаштирилган имтиёзлар белгилаб берилган.

Тақдим этган материаллари учун Ўзбекистон Республикаси давлат хавфсизлик хизматига, шунингдек, ушбу китобни нашр этишида қўллаб-қувватлагани ва берган холис ёрдами учун Республика Маънавият ва маърифат марказига самимий миннатдорчилигимни изҳор қиламан.

Муаллиф

МУАЛЛИФДАН

Мен бу асарни ёзиш ниятида кўлимга дабдурустдан қалам олганим йўқ. Бунинг учун муайян тайёргарлик кўришга, теран мушоҳадаларга, хатто, касб-коримга тўғридан-тўғри алоқаси бўлмаган айрим шубҳа-гумонларга боришга тўғри келди. Ўз елкамга олишим керак бўлган масъулиятнинг юки одатдагидан залварлирок эканлигини ҳис этардим.

Мен ҳикоя қилмоқчи бўлган ва қисмати ушбу роман мағзига сингдирилган инсон шахсиятининг рангин жозибаларини ҳисобга олишдан ташқари, олдда турган яна бир муҳим вазифани бажаришим жоиз эди. Бу вазифа қаҳрамонимизнинг ҳаёт манзаралари орқали бир пайтлар Шўролар Иттифоқи деб номланган улкан мамлакатнинг бир бўлаги бўлган Республикамизнинг етмиш йиллик тарихини холис кўрсатиб беришдан, бошқачасига айтганда, Ўзбекистон шўро социалистик республикасининг ташкил топганидан бошлаб, унинг мустақилликка эришган пайтигача бўлган улкан даврини қамраб олишга ҳаракат қилишим зарур эди.

Ушбу турли-туман тақдирлар орқали ўн еттинчи йил инкилоби, фуқаролар уруши, очарчилик ва қаҳатчилик, кулоқлаштириш ҳамда муҳожирлик тўлқини, ўттиз еттинчи йил, вайронкор уруш, урушдан кейинги машаққатли давр, олтмиш олтинчи йилнинг кучли зилзиласи, Афғонистондаги бемаъни уруш, саксонинчи йиллар охиридаги кети узилмас навбатга туришлар ва

дўконларнинг бўм-бўш пештахталари, халқ оммасининг норозилик ғалаёнлари каби изтиробли онларни тасвирлаб беришга уриндим.

Таассуфлар бўлсинким, ўттиз еттинчи йилдаги кўп сонли чақувлар, аксарият холларда кимларнингдир мансабпарастлиги ва манфаатпарастлигига бўйсундирилган қип-қизил бўҳтонлар боис наинки ўзбек, балки бошқа миллатларнинг бегуноҳ вакиллари ҳам кўкрагини мудҳиш қатағоннинг қабих ўқиға тутиб бердилар.

Иккинчи жаҳон урушининг қонли қиличи миллати ё ижтимоий келиб чиқишидан қатъи назар, барчанинг бошида ўйнаб турган кезлар манфур фашизмга қарши кураш ғояси ҳамма халқларни жипслаштирди. Жумладан, темирчи Шоаҳмад Шомахмудов ўзбек халқиға хос меҳр-оқибат ва инсонпарварликнинг ёрқин тимсолиға айланди...

Ойнинг ўн беши қоронғу, ўн беши ёғду билан дейдилар. Уруш ўз мусибат ва машаққатлари билан бирга мамлакат иқтисодиётини чинакамиға кўтариш, ишчилар синфини шакллантириш, немис фашистлари томонидан босиб олинган ҳудудлардан Ўзбекистонға минглаб эшелонларда келтирилган заводларнинг ноёб ускуналари, минглаб малакали ишчи-хизматчилардан самарали йўсинда фойдаланиш имконини берди. Ва ҳар ким бу ерда бир бурда нону бошпана эғасиға айланди.

Шунингдек, бу ерға турли миллатларға мансуб кўп сонли биродарларимиз келиб, нафақат бошпанаға, балки иккинчи ватанға ҳам эға бўлдилар, қуёшли Ўзбекистон пойтахти “Тошкент – нон шаҳри” деган янги ном остида шухрат қозонди.

Бунға қўшимча қилиб Тошкентда уруш йилларида ва урушдан кейинги даврда атоқли бастакорлар, адиблар, адабиётшунослар, таржимонлар, рассомлар яшаб,

ишлаб Ўзбекистоннинг янада раванг топишига, Тошкентнинг меъморий кифаси тубдан яхшиланишига муносиб улуш кўшганини ҳам таъкидлаш лозим.

Дарвоқе, Ўзбекистоннинг ўзи ҳам қисқа муддат ичида фан тараққиёти ва юксак технологияли ишлаб чиқариш тўғрисида аграр ўлкадан индустриал давлатга айланди. Ушбу айтилганларнинг тасдиғи сифатида шуни қўшимча қилишимиз керакки, Ўзбекистон собиқ иттифокка кирган бармоқ билан санарлик худудлар каторида космик фазони ўзлаштиришда яқиндан иштирок этди.

Минг тўққиз юз олтмиш олтинчи йилда Тошкентда даҳшатли зилзила юз берди. Ўшанда пойтахтимизни барча иттифокдош республикалардан келган хайрихоҳ вакиллар қайта тикладилар, Тошкент ҳақли равишда “дўстлик шаҳри” деб атала бошланди.

Афғонистон билан бошланган қалтис “ўйин”, яъни шўро кўшинларининг чекланган қисмларини бу мамлакатга олиб кирилишининг бош сабаби коммунистик тажовуз ёинки жаҳон пролетарларини бирлаштириш орзуси эмаслигини жуда кам сонли кишилар билишади.

Бунинг сабаби ўта эриш туюладиган даражада оддийдир. Бу — сув масаласи, Амударёнинг ўшанда Ўрта Осиё республикалари, айниқса, Ўзбекистон учун ўта тақчил бўлган оби-ҳаёт муаммоси эди. Ҳозирги кунда бу масала янада кескин аҳамият касб этиб бораётгани ҳеч кимга сир эмас.

Қолаверса, ўша йиллари кўп миллатли юксак маданиятимиз ҳам шаклланди. Мамлакатимиз худудида жуда кўплаб маданий тадбирлар — фестиваллар, кўрғазмалар, концертлар ўтди, уларнинг аксарияти халқаро миқёсга эга бўлди.

Подшо Россияси, собиқ Иттифокнинг Ўрта Осиёга нисбатан қутилмаган жўғросиёсий ниятлари таҳлиliga

чуқур киришиб ва ҳозирги куннинг айрим муаллифларга ўхшаб бир ёқламаликка берилиб кетмаган ҳолда таъкидлашни истардимки, кўп ҳолларда йўл кўйилаётгани каби тарих тафсилотларига фақатгина шу кун нуқтаи назаридан баҳо бермаслик лозим. Юз бераётган воқеаларнинг туб моҳиятини англаш, бунинг учун ўша давр, ўша ҳолатларни ҳисобга олмоқ керак. Ваҳоланки, бизларнинг ҳаммамиз ўз давримизнинг маҳсулимиз. Барча нарсанинг ўз ўтмиши бор. Одамларнинг ҳам, шаҳарларнинг ҳам, мамлакатларнинг ҳам. Улар турли-туман бўладилар. Улар билан ифтихор қиладилар, улар юракда оғрик пайдо қиладилар, улардан нафратланадилар. Аммо ўтмишни, қандай бўлишидан қатъи назар, ҳеч ким ўзгартира олмайди.

Устига-устак, менга қолса, оний натижалар етагида қолган ёхуд бирор шахс инжиклигига бўйсунган ҳолда тарихимизнинг бирор лаҳзасини сийқалаштириш, бирор жихатига бўёқлар бериш, бирор жихатини қоралаш, бўрттириш асло мумкин эмас. Зеро, Вақт деб номланган дарё оқими барча бўтанани ювиб юборганидан кейин Ҳақиқат ўзининг бутун шаффоф вужудидаги мавжуд кадр-қиммати, нуқсонлари билан кўзга ташланади, оқ оққа, қора қорага дўнади. Чин Ҳақиқат наинки Тарих, балки ҳар биримизнинг наздимизда тантана қиладилар. Уни тан олиш, шуурга сингдириш эса нафақат кўнгил ишигина бўлиб қолмасдан инсоннинг умумий маданияти ва идрок қилиш ҳолатига ҳам боғлиқ бўлади.

Буюк Амир Темур наинки кўп сонли зафарли юришлари ва ғолибона жанглари, ҳар бир инсоннинг давлат тизимидаги ўрни ва аҳамияти, ҳокимият муассасалари билан муносабати яққол акс эттирилган “Тузуқлари”, балки ўз ватанпарварлиги ва ўз Ватанига, ўз халқига бўлган улкан муҳаббати боис ҳам тарихда кўп асрларга татиғулик из қолдирди.

Асарнинг ўзига хос жихатлари хусусида икки оғиз сўз. Махсус хизматлар барча замонларда ўз вазифасини бажариб келган ва токи Давлат мавжуд экан, шундай бўлиб қолаверади, шу боис Чарм чакмон ва Ханжар соҳибларининг фаолияти доимо одамларнинг эътиборида бўлади. Агар асар қаҳрамони бадий тўқима эмас, аниқ шахс бўлса – бу кизиқиш икки бараварга ошади. Сабаби – бу одамларни мамлакат билади-ю, исми-шарифларини тилга олмайди, яъни кўринмас жабҳанинг жангчиси, демак, чинакам қаҳрамонга айланади.

Аммо бу ҳодисада танганинг орқа томони ҳам бор. Бошқачасига айтганда бундай одамнинг шахсиятини коралашга, ишини йўқка чиқаришга ҳаракат қиладиган кимсалар ҳамиша топилади. Бу одам қанчалар машхур бўлса, бир бочка асалга бир қошиқ катрон кўшишга шайлар сони кўпаяверади.

Ўзбекистон Республикаси Миллий хавфсизлик хизмати музейида Баҳром Иброҳимовнинг ҳаёти-фаолиятига бағишланган каттакон махсус кўргазмалар тахтаси мавжуд. У ерда бир қанча китоблар, шу жумладан, хорижлик муаллифларнинг асарлари ҳам бор. Улардан бирида шубҳали манбаларга таянган ҳолда разведкачи таржимаи ҳолига оид ноҳолис тафсилотлар хикоя қилинади. Хавфсизлик хизмати тили билан айтганда, уни сирни очиш, ҳатто икки томонга хизмат қилиш, яъни ҳар қандай давлат разведкачисининг энг даҳшатли гуноҳида айблайдилар.

Қатъий ишонч билан қайд қилишимиз мумкинки, Давлат Хавфсизлик Қўмитасининг Республика Миллий Хавфсизлик хизмати фондида сақланаётган кўп сонли архив материалларида бундай фактга яқин бирор ишора ёинки нозик шама ҳам йўқ.

Минг афсуским, менга Баҳром Иброҳимовни ўз кўзим билан кўриш насиб этмади. Бирок унинг ёши анча жойга бориб қолса ҳам, аёллик латофатини йўқотмаган рафиқаси, пиру бадавлат оиланинг вакиласи билан истиқлолнинг ажойиб кунларида бир неча марта учрашиш бахтига мушарраф бўлдим.

Қоидага кўра, бу мулоқотлар Тошкентнинг тинч, овлоқ кўчаларидан биридаги Иброҳимовларга тегишли кичкинагина уйда кечар, хонадон бекаси мени у ерга катта мамнуният ҳамда яшириб бўлмайдиган қувонч билан таклиф этар эди. Мен унинг гоҳ ўзбек, гоҳ рус тилидаги мафтункор нутқини тинглар эканман, имкон қадар ҳикояларидан кўпроқ асл тафсилотларни уқиб олишга ҳаракат қилар, эски суратларни кўрар, дастурхонидаги мазали таомлардан тотиб, бу ажойиб эр-хотиннинг бошидан кечган воқеалар тўғрисида ўй сувардим.

Сиз китобда давлат ёинки ҳарбий сирни, хавфсизлик хизмати фаолиятининг услубларини, у ёки бу ходимнинг исми-шарифини ошкор этган бирор саҳифа топа олмайсиз.

Онгли ҳолда тасвирланган даврнинг тарихий воқеаларига, атоқли арбобларнинг шахсий сифатларига алоҳида урғу беришдан холи қолинди. Ўша йилларнинг айрим зарур тафсилотлари, ҳаётий ходисаларигина тилга олинди.

Фақат алоҳида шахснинг ўз Ватанига бўлган катта мухаббати, унинг тақдирига нисбатан куйинчаклиги, фидоийлиги ва теран жонқуярлиги, ғоялар учун ўзини қурбон қилишга шайлик туйғуси ҳамда Эркак ва Аёл орасидаги ибрат олса арзийдиган тиниқ ҳамда ёруғ муносабатлар ҳақида ҳикоя қилинди.

Виктор Сумин

СИРЛИ КАРВОН

Бир неча ўн бош юк ортилган отлар ва ўн нафарга якин суворийлардан иборат карвон торгина тош дарани четлаб ўтиб, йилнинг бу фаслида саёзроқ бўладиган дарё ирмоғи жилдираб оқиб ётган адирли водийнинг кенгликларига чиқди.

Водийнинг иккинчи четига, адир тепасидаги калин буталар орасига беркинган уч нафар суворий эса бу карвоннинг ҳаракатини зимдан кузатиб туришарди.

– Ўшалар, – деди Бахтиёр гўё яқка ўзи учун сўз қотгандек дурбин оркали ўша ёққа диққат билан тикилар экан. – Бу айнан биз кутган карвон. Аммо азаматлар ўта айёрлик билан иш тутишибди-да. Биз юборган одамлар не сабабдан уларнинг кетидан етолмай қолганини энди тушунса бўлади!

Карвонга қўриқчилик қилиб келаётган отлиқлар кизил аскарлар либосида эди. Ҳаммадан олдда башанг кийинган олифтанамо зобит тўриқ отини гижинглатиб келарди. У биринчи бўлиб дарё кечувига етиб келгач, отини тўхтатди-да, дурбинини кўзларига тутди.

– Мана, бошлик, – деди отини ярим кадам ортда тўхтатган йўл бошловчи. – Етиб келдик. У томони – Афғонистон.

Зобит дурбиндан кўз узмасдан бир даста пул олиб йўл бошловчига узатди.

Бахтиёр дурбин оркали йўл бошловчининг пулни кўйнига яширганини, отининг сувликларини тортиб,

икки оёғида тикка турғазганини, шу жойнинг ўзида орқага буриб, келган йўлига жадал равона бўлганини яккол кўрди.

– Тезда хуфя хабар гулханларини ёқинлар! – топширик берди Бахтиёр.

Зобит эса шошилмасдан карвонга қайтиб келди-да, отини чоптириб кетаётган йўл бошловчининг ортидан қараган холда кўлини ҳамроҳига буйрук ишораси билан узатди. Старшина эса эпчиллик билан ўз карабинини зобитга ирғитди. Зобит зимдан нишонга олиб, ўк узди. Суворий от устида бир сапчиди-да, эгардан учиб, оёғи отнинг узангисида қолиб кетди. От мурдани тош йўлдан анча жойгача судраб боргач, тўхтади, гангиган кўйи кишнаб юборди ва боши билан бежон хўжайини томонга интилди.

– Эҳ-ха! – чукур нафас олди Мухиддин кўрбоши, ковоклари уюлиб, Бахтиёрдан дурбин сўради ва бир лахзадан кейин унинг йирткич юзига қон тепди. – Большовойларми? Нега?

Бахтиёрнинг юзида пайдо бўлган жиддий ифода унинг ички оламида қандайдир кураш кечаётганидан, яъни муҳим бир қарорга келаётганидан дарак берарди.

– Мана, фармон. – Бахтиёр кўрбошига қувурчасимон ўралган бир варақ қоғозни узатди. – Мазмунидан беҳабарман. Толиб эшон шахсан ўзингизга беришни буюрган.

Кўрбоши ўроғлик қоғозни тез олиб, муҳрини бузди, ўқигач хириллаб қаҳқаҳа урди:

– Албатта, албатта! Бу айнан аканг қарағай қойиллатадиган иш!

Отига қамчи уриб, ўзини дарахтзор ичига урди ва тиккасига буталарни шатирлатиб чоптириб кетди.

Якин жойларда ёкилган уч гулханнинг калин тутунлари осмонга ўрлади. Уларни ёккан учинчи суворий, полвонсифат жуссали барзанги, серсокол афгон отини терга ботирганича кайтиб келди. Бахтиёр яна дурбинга кўз тикди.

Зобит отини сувга бурди. Изидан карвон кўзғолди. Дарёнинг ўртасига борганларида сув отнинг қорнигача келди.

Бахтиёр зобитга диққат билан разм солар экан, бирдан ўзини олдинга ташлаб юборди. Дурбинни тушириб, рўёга дуч келиб, уни қувгандай бошини сарак-сарак килди.

— Бўлиши мумкин эмас!

У зобит либосидаги бу одамни аниқ-тиник таниган эди...

Охирги от дарёнинг афгон тарафдаги шағалли соҳилига чиқиши билан кўрбошининг отлиқлари адирдан кийкириб чиқдилар-да, ўзларини йўқотиб қўйган карвон аҳлини бир лаҳзада ўраб олишди. Қизил аскарлар куролларига қўл узатганларида зобит ўз отини орка оёқларида тикка турғазганча ҳайқирди:

— Ўқ узилмасин. Тек турилсин! Ўзимизникилар бу!

Кўрбоши одамлари карвон атрофида от ўйинидек айланар экан, кўрбошининг ўзи қамчиси билан зобитга олисларга ястанган адирга караб юришни ишора қилди...

Дарё кирғоғида, ёнғокзор соясида дала чодирни тиккилган, сал нарида эса дарахтлар орасига тортилган улкан пашшахона хилпирарди. Каттакон гулханнинг чўғларида сўйилган бутун бошли олқор гўшти жизилларди. Бахтиёр чодир ёнида отдан тушди, шовқин солиб яқинлашаётган отлиқлар тўдасига кўз ташлади-да, от жilовини афгонга берди.

— Хайрулла, — деди у полвонсифат ҳамроҳига. — Офицерни чодирга, менинг қошимга олиб боринг...

Чодир ярим қоронғу бўлгани учун ёруғликдан кирган зобит тўрда турган хўжайиннинг афтини кўра олмас эди.

– Ассалому алайкум.

– Валайкум ассалом. “Сизни қарвон йўлидан бурилиб, бу кимсасиз тоғларга йўл олишга нима мажбур этди?”

Зобит енгил нафас олди – хуфя иборанинг сўзлари тўппа-тўғри айтилган эди.

– “Баъзан узун йўл ҳам энг қисқаси бўлиб чиқиши мумкин”. Нега бу қадар кўпол кутиб олдинглар, биродар?! Менинг одамларим ўзларини ўқ узишдан аранг тутиб туришди!

– Биз берилган буйруқни бажаряпмиз, холос. Жаноб бошлиқларимизнинг миясида нелар борлигидан беҳабармиз. Бу ерда сизлар учун қулайроқ бўлган кийим-кечак тайёрлаб қўйилган. Махаллий кийимлар. Марҳамат қилиб, кийининглар...

Отларидан тушган қизил аскарлар бир ерга ғуж бўлиб, қўрбоши одамларининг хатти-харакатларини хавотир билан кузатиб туришарди. Уларнинг бир қисми ҳам отларидан тушган, бир қанчаси эгарнинг устида эди. Қўрбоши тулпорини юк ортилган отлардан бирининг ёнига ҳайдаб, қиличини қинидан суғурди-да, аниқ зарба билан хуржунни тилиб юборди. Дағал матога ўралган оғир бўғчалар ерга сочила бошлади. Қўрбоши улардан бирини ерга тушмасидан аввал илиб олди.

– Орқага! – дея старшина қарабинининг затворини тортди. – Қарвондан қўлингни торт!

Қўрбошининг бир туки ҳам титрамасдан бўғчани улоқтирди ва қўлида олийнав пўлатдан ясалган яп-янги “шмайссер”, яъни олмонлар автомати ялтиради.

– Йўқол! – деб бақирганича старшина қарабинини ўқталиб, қўрбошининг ёнига югурди.

Қўрбоши отини оркага бураётгандек бўлди-да, тўсатдан эгилиб, елкаси билан отнинг сағрисига таянди, боякишга яшин тезлигида ўк ёмғирини йўллади. Старшинанинг боши лошидан айрилиб тушди. Бир сония қўрбоши одамлари ҳам, кизил аскарлар ҳам тошдек қотиб қолишди. Қўрбоши эса қиличи билан яна бир шаҳиднинг қалласини танасидан жудо қилди. Бетартиб отишма бошланди...

– Нима гап? – қичқирди зобит ярим ечилган гимнастеркасини бошидан чиқаришга уринар экан. Охири гимнастеркасини чопиб бораётиб ечгач, чодирдан отилиб чиқди.

– Тўхтанглар! Ўк узишни бас қилинглар! – зобит тўшпончасидан икки марта осмонга қараб ўк отди.

– Ҳап саними, кизил махлук! – дея қўрбоши қонга беланган қиличинини унинг боши устида серпади.

Аммо шу чоғ Бахтиёр зобитга орка томондан ёпишиб, уни ерга йикитди-да, гавдаси билан тўсди. Шу оннинг ўзида Хайрулла қўрбошига ёпишиб, эгардан ерга туширди. Қўрбошининг одамлари уларни ўраб олиб, нима қилишларини билмай туришарди.

– Муҳиддин! – деб бақирди Бахтиёр. – Одамларингизни четга олинг!

Хайрулла темирдан каттиқрок чангалини бўшатгач, қўрбоши ўрнидан турди. Ўз одамларига ишора қилгач, улар хиёл четга чиқишди.

Зобит кўкат устида ўтирар экан, Бахтиёрга чуқур изтироб билан тикилди.

– Бахтиёр?! Бу сенмисан?!

– Ҳа, Мэлс. Бу менман!

– Қандай қилиб? Бу ерда нима бўляпти ўзи?

– Мэлс, булар Толиб эшоннинг одамлари. Улар эшон қандай буйруқ берган бўлса шуни адо этишяпти.

Мэлс ўрнидан турди ва гандираклаб юриб, отиб ташланган қизил аскарлар томон юрди. У йиғлашни билмагани учунгина кўз ёшларини тийиб турарди.

– Яратган эгам, – деди Мэлс маҳв этилган ҳамроҳларига титраб-қақшаб кўз тикар экан. – Зокир... Карим... Тешабой... Рустам... Нималар килиб кўйдинглар, тўнғизлар. Қасам ичиб айтаманки, хали бу учун бошларингиз билан жавоб берасизлар.

– Ҳаммасини асфаласофилинга жўнатдик, қариндош. – Кўрбоши Бахтиёрнинг ёнига келди ва Мэлс томонга ишора қилди. – Буни нима қилайлик?

– Толиб эшоннинг хатида қандай буйруқ битилган эди?

– Кўрикчиларни зиёнсиз ҳолга келтириб, қарвонни Чилдухтаронга олиб кетиш.

– “Зиёнсиз ҳолга келтириб” – хижжалаб айтди Бахтиёр. – Бу – қуролсизлантириб дегани эди.

– “Зиёнсиз ҳолга келтиришми”, қариндош! Ҳали ҳеч ким меникидан афзалроқ усулни ўйлаб топган эмас.

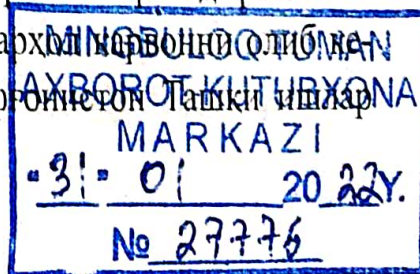
– Фармонни қайтаринг! – қўлини узатди Бахтиёр.

– Мен уни ёкиб ташладим. Унда айнан шундай ёзилган.

– Телбалар. Ваҳший ёввойилар! – пичирлади шуури хувиллаб қолган Мэлс. – Туркистон лашқарининг энг аъло жангчилари! Қандай азаматлар эди-я! Йўрикчилар. Радистлар. Портлатувчилар. Разведка мактабининг аълочилари.

– Хўш, буни нима қиламиз, ўғлим? – яна тишларини ғижирлатди кўрбоши Мэлсга қонга ташналик нигоҳи билан тикилар экан.

– У мен билан кетади. Ўлдирилганларни дафн этинглар. Бирор из қолмасин. Ва дарҳол қарвонни олиб кетинг. Мана, йўл варақаси. Афғонистон Ташкил ишлари

Виктор Сумин

вазирлиги департаменти томонидан берилган. Ҳеч ким текширмайди.

– Бахтиёр, – ранглари оқариб кетган, бирдан кўзлари киртайиб қолган Мэлс унинг қошига келди. – Тушунтиргин, қандай қилиб бу хунрезлик юз берди?..

“ЭНДИ СЕН КИМ БЎЛДИНГ, БАХТИЁР?”

Йўл имкон берган жойларда Бахтиёр ва Мэлс отларини ёнма-ён юргиздилар. Хайрулла уларга орқароқдан эргашиб, узлуксиз равишда масофа саклаб келди. Пастда, тик жарликдан дарё шовкин солиб оқар, нариги қирғоқдаги қадим қоялар махзун энқайган эдилар.

– Ҳақиқатан ҳам сен уларни бундай разилликка боришмайди, деб ўйлаганмидинг? – орадаги сукунатни бузди Мэлс.

– Ёввойи одамлар. Ёппасига саводсизлар. Ва қаҳруғазаб отига минган кимсалар. Ўн-ўн беш йилдан буён қувғинда яшашяпти. Шоҳ уларга фуқаролик мақомини раво кўрмади. Тирикчиликка умуман ярамайдиган ерларни ажратиб берган. Озгина қисми деҳқончилик билан шуғулланади, бир қанчаси қўй боқиш билан кун кўради. Кўпчилиги қароқчилик билан қорин тўйдиради. Шўро тарафга талончилик ниятида ўтганларнинг кўпчилиги ўлиб кетади. Бу гал қизил аскар кийимини кўришгач...

– Ҳа, – ўйга толди Мэлс. Хуржунидан кичик сувдонни олиб, қопқоғини очди. – Ичасанми? Қоньяк. Очиғи унчалик ўткиридан эмас. Туркларники.

– Раҳмат. Умуман ичмайман.

– Мен эса ўрганиб қолдим. Таскин беради, мияга дам бергандек бўлади. – У ичкиликдан бир неча бор

хўплади. – Хўш, канча вақтдан буён кўришмаган эдик, Бахтиёр?

– Салкам саккиз йил.

– Мухожирликда қандай ҳаёт кечирдинг? Нималарга эришдинг? Бизнинг журналимизда бир-икки мақолангни ўқидим. Дадил, ақл билан ёзилган. Шеърлар ёзганми?

– Йўқ. Энди шеър ҳақида ўйлашга ҳам вақт йўқ.

– Ташламаслик керак эди. Ахир, энг умидли шоирлардан эдинг! Дарвоқе, менинг ўзим ҳам ўшал эрмакни ташлаб юборганман. Минг афсус. Мен ҳам тузуккина шеърлар ёзар эдим-а.

Мэлс олис чўккиларга орзули нигоҳ билан термилди:

Мен – Альфаман, Омегаман,
Интихолар интихоси – мен,
Ибтидолар ибтидоси – мен...

ПАРАНЖИДАН ЙИРОҚЛАБ

(Ўтмишдан бир саҳифа)

Тонгги куёшнинг ҳаётбахш нурлари гўё Самарқанд осмонида сузаётгандек маҳобатли мовий гумбазларни эркалайди. Улар кенг майдондан шахдам одим ташлаб борар эканлар, Мэлс қўлларини керган ҳолда Бахтиёрга ўз шеърларидан ўқиб беряпти:

Мен – Альфаман, Омегаман,
Интихолар интихоси – мен,
Ибтидолар ибтидоси – мен...
Фано бордир, бако йўқ.
Бўлгач қиёмат қойим,

Бархам топса барча мавжудот,
Хоклар тилга кирар дахмаларидан
Исён қилар буюк боболар рухи...

Мэлс тўхтаб бир тин олади-да, Бахтиёрга савол нигоҳи билан боқади:

– Қалай? Нима дейсан?

– Илҳом билан ёзибсан, Мэлс.

– Фитрат домлага кўрсатсам бўлармикин, нима деб ўйлайсан?

– Кўрсатавер.

– Йўғ-е, кандоқ бўлар экан. Комсомол аъзоси бўлиб... Шундай шеърлар ёзсам!

– Ёрдам беринглар! – Ногоҳ майдон узра бир ожиза аёлнинг фарёди эшитилади. – Одамлар! Ёрдам беринглар!

Майдоннинг олис бурчагида бир тўп навкирон йигитлар гуруҳи икки аёлни ўраб олиб, жон-жаҳдлари билан ёши каттасининг бошидаги паранжини юлиб олаётган эдилар. Бахтиёр билан Мэлс уларнинг ёнига боргунга қадар бояқиш аёл паранжисиз, мурғак киз эса дуррачасиз қолган эди. “Йўқолсин паранжи! Паранжига қирон келсин! Аёллар, сизлар гўзалсиз. Гулдай чехраларингизни очинглар! Янги асрнинг янги одамлари бўлинг!” деб хайқиришарди қонлари жунбишга келган йигитлар.

– Онажоним, онажоним. Бас қилинглари! Онажонимга тегманглари! – деб зор-зор кўз ёш тўқади норасида қизалоқ. – Бизларни кўйиб юборинглари!

– Кўйинглари! Тарқалинглари! – оломоннинг ўртасига кириб уларни ўнгга ва чапга сура бошлади Бахтиёр билан Мэлс.

– Сизлар кимсизлар? – бакиради Мэлс. – Қўлларингизга эрк беришга ким изн берди?

– Бу Мэлс, – дейди улардан бири. – Иккинчиси эса Бахтиёр.

– Нима қияпсизлар?! Факатгина дил амри, сўз кучи билан мақсадга эришиш мумкин! Эслайсизми, Бухорода аёлларнинг ўзи паранжиларини ўтга улоқтирди! Ҳамманинг олдида ёқиб юборишди! Сизлар-чи? Уят эмасми?

– Кимсизлар ўзи? Комсомолларми ёки кароқчилар?

Хижолат бўлган жанжалкашлар аста-секин орқага чекина бошладилар.

– Кечирасизлар. Қўркманглар, – аёлларга бурилди Мэлс. – Замон шунақа. Сафларимиздаги ҳамма ҳам ғоявий жиҳатдан етарли даражада тобланган эмас...

Йигит она билан қизининг сулувлигига махлиё бўлиб, миқ этолмай қолди. Бахтиёр ҳам сеҳрланган кўйи хижолатомуз эгилиб, тупрокка топталган паранжини кўтарди. У жулдур бўлиб қолган эди. Аммо аёл барибир паранжи қолдиғини миннатдорчилик билан қабул қилиб олди.

– Қаерда яшайсизлар? – деб сўради Бахтиёр. – Биз сизларни кузатиб қўямиз!

– Ҳув, анови ерда, – ишора қилди кизалоқ. – Майдоннинг ортида.

– Хотиржам бўлаверинг, – деди Бахтиёр хали ҳам дир-дир титраётган аёлга. – Менинг исмим Бахтиёр, дўстимнинг оти Мэлс.

– Мен – Хотираман, – дейди онасининг ўрнига кизалоқ. – Онаминг исми Замирахон...

Бадавлат хонадоннинг кенггина ҳовлиси. Эшикнинг олдида қўлларини кўкраги устига қўйиб олган қорамтир юзли кампир турибди. Бир чеккада ҳамон ўзини йиғидан тўхтата олмаётган Замирахон ва унинг орқасидан яширинча нигоҳ ташлаб турган Хотира.

— Мен сизларга қай йўсинда ташаккур билдиришни билолмаяпман, азизларим, — дейди икки ўртоққа хонадон сохиби Нуриддин амаки. — Эсларингизда турсин, менинг уйимнинг эшиклари сизлар учун доимо очик бўлади. Хаялламай келиб турунглар. Чин кўнгилдан хурсанд бўламан. Кутаман...

“ЭНДИ СЕН КИМ БЎЛДИНГ, БАХТИЁР?”

(давоми)

Йўл борган сари юқорига ўрларди. Навбатдаги илон изидек айланма жойда Бахтиёр тўхтаб, карама-карши томондаги тоғ дарасига ишора қилди:

— Қарагин!

У ёқда, бир поғона баланддаги йўлда кўп сонли отликлар тўпланган эди.

— Тез орада уларга рўбарў бўламиз. Бу афгон мирэшаблари. Толиб эшон сенинг карвонинг юриши мумкин бўлган барча йўлларни полиция кўз остига олганидан хабар топган экан.

— Эх-хе, шунақамиди, хали! Аммо сен ўша котилларнинг карвонни зарур манзилга олиб боришига ишонасанми?

— Шунга умид қиламиз.

Иккови бир пайтда отларини кўзгадилар. Хиёл кутиб турган Хайрулла ўртадаги масофани саклаган ҳолда изларидан йўлга тушди.

— Сен не учун карвонда канча курол ва пул борлигини сўрамаяпсан? Қандай қилиб мен бу ерга келиб қолганимни? Қандай мақсад билан келганимни?

— Мэлс, мен ўзимни одамларга камроқ савол беришга ўргатганман.

– Дарвоқе, бундан буён мени Мэлс деб атама. Маркс, Энгельс, Ленин, Сталин – ҳаммаси у томонда қолди, умрбод орқага улоктирилди. Мен энди Маъруфман. Маъруф Маъруфий.

– Мен исмимни ҳам, фамилиямни ҳам ўзгартирмадим.

– Бахтиёр, эшит, – энтиккан ҳолда у томонга бурилди Мэлс. – Ўтган ўтди, кетди. Иккимиз ҳам ёш, навнихол эдик. Бир-биримизга кек сакламайлик. Ҳаммасини унутайлик!

– Сен нималарни назарда тутмоқдасан?

– Ўтмишни. Ишон, агар ҳаммаси хакирдан қил суғургандек силлик кечиб, сен қочмаганингда ҳам 37- ёнқи 38-йили нақ пешанангдан дарча очган бўлардилар. Сувсаб сув сўрасанг, ичиб бўлмасингданок итдек отиб ташлашарди. Хайрият, бариси яхшилик билан тугади...

ДАСТИ УЗУНЛАРГА ОШНА БЎЛИШНИНГ ФОЙДАСИ ҲАҚИДА

(Ўтмишдан бир саҳифа)

Бахтиёр ва Мэлс Нуриддин амакининг уйида меҳмондалар. Шу ерда Дасти Узун деб ном олган Болтабой ҳам ҳозир нозир. Чой ичишяпти. Меҳмонларга қув қулгу билан назар ташлаган уй эгаси ўз фикрлари билан ўртоқлашмоқда:

– Ҳокимият, ҳар қандай ҳокимият билан, айниқса, аввал ҳеч ким бўлмагану энди барчасини қўлга олмаққа шахд қилган дасти узунлар билан курашишдан фойда йўқ. Диктатура чоғида эсон-омон қолишнинг ягона йўли барча жабҳада уларга қулоқ солиш, ҳеч нарсада эътироз билдирмасликдан иборат. Ва, албатта, ақл билан иш юритиш. Мабодо ўша ақл бор бўлса...

Хотира киради. Очик юзи ойдек. Чиройи кўзни камаштиради. Нуриддин уч кўноқ ҳам қизининг малоҳатига махлиё бўлиб, ундан кўзларини узолмаётганини пайқади. Қиз чойнак ва ширинликлар терилган патнисни столга охиста қўяди. Одоб ва хиром билан чиқиб кетади.

– Мен аёлларимизнинг паранжидан воз кечишига асло қарши эмасман, – айёрлик билан мийиғида кулди Нуриддин. – Қолаверса, кўп қиррага эга мусулмон дунёсида паранжининг ҳамма жойда ҳам кераги йўқ. Бизда, яъни янги тартиблар ўрнатилган юртда эса умуман шарт эмас. Ўйлашимча, тўйгача келиннинг юзини кўрмасдан уйланишга рози бўладиганларнинг сони жуда камайиб кетади.

Ва яна Хотира кириб келади. Бу гал мева келтиради. У охуникидек гўзал кўзларининг қирини Мэлс ва Бахтиёр томонга ташлагани Дасти Узуннинг яшириб бўлмайдиган даражада рашкини кўзғайди.

– Бинобарин, балки сизлар билмассизлар, аммо шундай бир конун бор. Муштумзўрни сургунга жўнатишганида хўжайин билан бирга оиласини ҳам бирга юборишарди. Бирок кулоқ қилинган қизига комсомол аъзоси ё большевой уйланса, оиласига тегишмайди, қолдиришади. Бундай ходисалар бўлган. Шунчаки айтдим-қўйдим-да. Бизнинг хавотирли замонда ҳамма нарсани олдиндан кўра билишга ҳаракат қилган маъкул. Масалан, менинг пахта заводим бор эди. Бинойидек пахта заводи. Шўро ҳукумати келгач, дасти узунларга бердим. Ўз хоҳишим билан ҳадя қилдим. Ўзимнинг одамимни директор қилиб сайлатдим. – Дасти Узунга ишора қилади. – Ўзим ҳам завод хузурида қолдим. Кейин НЭП замони бошланди. Ўз дўконимни очдим. Ишлар силлик кетди. Анчагина даромад ҳам топдим. Лекин... НЭП тугатилди. Мол-мулк эгаларининг бор-будини мусодара

килиб, ўзларини камашди, сургунга юборишди. Мен эса яна ўз кўлим билан дўконимни топширдим. Мавжуд моли, маблағи, олтини билан бирга бердим. Ва яна заводга, Дасти Узунга бордим. Маслахатлар беряпман, билганимни айтяпман. Мана, навбатдаги маслахатимни айтгим келяпти...

Аммо яна бир бора Хотира кириб келди. Чойнакларни алмаштирди, у-буларни йиғиштириб олди. Нозик табассуми, карашмаси билан ёшларнинг жиғига тегди. Мэлс кўзларини узмасдан паризодга тикилар экан, хаяжонини томоғи бўйлаб у ёкка-бу ёкка бориб келаётган халкуми ошкор килиб қўйди. Дасти Узун ҳам хаяжондан чойни пиёланинг ташқарисига қуяётганини сезмади.

– Ҳа, Болтабойжон, – унинг жиғига тегади уй сохиби. – Сен катагон қилинган одамнинг кизига уйланган бўлармидинг?

– Ҳа, қандай бўларкин бу... – ниҳоят уятдан кизарди Дасти Узун. – Албатта, шароитга караб иш тутиш керак. Нималигига ҳам боғлиқ-да. Масалан, дейлик, душман...

– Ана, ана! – маза қилиб кулди уй эгаси. – Сиз ёшларчи, қандай ўйлайсизлар?

– Севги учун чегара йўқ, – жавоб берди Мэлс ва стол остидан Бахтиёрнинг тиззасини туртди.

– Шарк мумтоз адабиётининг барча йирик вакиллари шуни таъкидлайдиларки... – суҳбатни қўллаб-қувватлади Бахтиёр.

– Юсуф ва Зулайхо, – гапни илиб кетди Мэлс. – Лайли ва Мажнун, Фарҳод ва Ширин, Тоҳир ва Зухра...

– Мана, шунақа, Дасти Узун, – Болтабойга таънали нигоҳ ташлади Нуриддин. – Таълим олсанг тузук бўларди. Дарвоқе, завод мўмай даромадга эгами?

– Қанақа даромад? Режани бажарсак, бас, дўппини осмонга отяпмиз!

— Мана, кўрдингми? Негалигини биласанми? Сабаби сен директор бўлганинг билан тижорат борасида ҳам, иктисод бўйича ҳам алифни калтак дея олмайсан. Ҳаммага ўхшаб. Бутун пахтани сўнгги чигитигача шўро ҳукуматига топширасанлар. Аслида нима килиш керак? Ярмини — шўроларга, иккинчи ярмини хорижликларга сотсанг, қозон ҳам мой, чўмич ҳам мой бўлади!

— Кечиринг, хўжайин! — ўрнидан сапчиб турди Болтабой.

— Мен аллақачон хўжайинликдан тушганман. Сен энди ҳам директорсан, ҳам Дасти Узунсан.

— Кечирасиз, домла, сизнинг сўзларингиздан аксилинкилобчиларнинг ҳиди келиб турибди. Пахта — ўзбекларнинг байналмилал бурчи. У Иваново ва Трехгорка тўқимачиларига керак. Сиз эса хорижликларга, империализм наҳангларига сот деяпсиз. Биров эшитса борми?

— Сен айтмасанг ким ҳам эшитарди?

— Айтишим керак эди-ю, тилимни танглайимга ютаман! — Болтабой Мэлс ва Бахтиёрга шубҳа билан қараб кўйди. — Шунча йил нон-тузингизни едим.

— Эсингда тут, Болтабой. Сизлар ҳам эсингизда тутинг, навқирон йигитлар. Хориж билан оқилона савдо алоқаларини ўрнатмас экан, Ўзбекистон қасодга учрайди. Ва сизлар халқимизни қашшоқлик ботқоғига ботирасизлар!

Дасти Узун ўрнидан сапчиб турди:

— Сиз ҳам эсингизда тутинг, домла: Россия дунё пролетариатининг доҳийси, пролетариатнинг кучи эса унинг бирлигидадир. Шундай экан, биз ўзбеклар у билан қадамба-қадам, елкама-елка юришимиз шарт!

— Яхшиямки, ёнингда тўппончанг йўқ, — кулимсиради Нуриддин. — Бор бўлса мени шартта отиб ташлардинг-а?

– Кечиринг-у, хақиқатан ҳам отиб ташлардим.

– Барибир хали Нуриддинни неча бора эслашларингизга тўғри келади. Пахтани ким кўпроқ пул берса, ўшаларга сотасизлар. Россия ва бошқа давлатлардан зарур техника ва асбоб-ускуналарни харид қиласизлар. Акс ҳолда, сизларнинг бутун дунё инқилобингиз бўғилиб қолади...

Кўчага чиқишгач, Мэлс Нуриддиннинг ортда қолган уйига яна бир нигоҳ ташлади ва кутилмаганда шундай деди:

– Тан олгинки, жуда қизиқ одам-а!

– Аммо у душман-ку, – дўстининг жиғига тегди Бахтиёр. – Шўро ҳокимиятининг ашаддий душмани.

– Душманликка душман-у, – бош ирғади Мэлс. – Балки шундай душманлардан анча нарса ўрганиш керакдир. Ёинки уларни ўз тарафимизга оғдиришимиз керакдир?

– Эътикоднинг кучи биланми?

– Мен хазиллашаётганим йўк. Ҳақиқатан ҳам мен унинг қизига совчи юборсам-чи? Хотира қанчалар сулув-а! Чамаси мен севиб қолдим-ов!..

“ЭНДИ СЕН КИМ БЎЛДИНГ, БАХТИЁР?”

(давоми)

Уч суворий тоғнинг айланма йўли бўйлаб ўз харақатини давом эттиришмоқда эди.

– Сенинг афғон дўстинг ғалати одам-а, – деди Мэлс орқасига ўгирилиб Хайруллага тикилар экан. – Бутун йўл давомида бир оғиз сўз ҳам айтгани йўк.

– Хайрулла – ҳурматга лойиқ одам, – бироз жим қолганидан кейин деди Бахтиёр.

– Сенга содикми?

Бахтиёр яна бироз сукут саклагач, жавоб берди:

– Ҳа. Шундай деб ўйлайман.

– Унинг ёнида ҳамма нарсани айтса бўладими? – Мэлс Бахтиёрга зимдан тикилди, у бош силкиди. – Гап шундаки, карвонда кўп пул бор. Жуда кўп. Долларлар. Олтин. Фақат ислом жангчилари учунгина эмас. Бошқа мақсадлар учун ҳам маблағ бор. Ўйлайманки, тушунасан. Мен сенинг карокчиларинг уларни ўмариб кетишидан хавфсираяпман.

– Булар менинг одамларим эмас.

– Бахтиёр, эшит, – ғазабини зўрға босиб турарди Мэлс. – Шундай таассурот туғиляптики, сен менга ишонмаяпсан. Кобулгача сабр кил. У ерда мен кимдан ва қандай ваколатлар билан келаётганимни тушуниб оласан. Ишон, мен сенга айта олмайман...

Мэлс сўзларини охиригача айта олмади. Йўлнинг муюлишидан уларнинг рўпарасидан афғон полициясининг отлик отряди чиқиб келди. Кичик ялангликдан фойдаланиб, улар четга чиқиб, миршабларга йўлни бўшатдилар. Отряд командири уларга ҳарбийчасига салом берди ва ёнбошларига келиб отини тўхтатди.

– Маъзур тутинглар, жаноблар, аммо мен ҳужжатларингиз билан танишишим лозим.

Хайрулланинг нигоҳи Бахтиёрга тушар экан, енгилгина кўз қисиб қўйди. Зобит паспортларни диққат билан текширгач, уларни қайтариб берар экан, қизикди:

– Бу сўқмоқдан қаттақон карвон ҳаракат қилиши лозим эди. Тасодифан сизлар уни қувиб ўтмадингизми?

– Йўқ, жаноб офицер, – Мэлсдан олдин жавоб берди Бахтиёр. – Мен турк муҳандисиман. Фирмамизнинг Афғонистон ва Эрон ҳукуматлари билан тузган битимига кўра бу ер рельефининг “Техрон-Кобул” автомо-

биль магистрали курилишига лойиклигини текширяпман. Булар менга хамроҳлик қилишяпти.

– Яна бир бора маъзур тутинг, жаноблар. Бизларнинг овлок жойларимизда жаноб турк фукароларини учратиб турганимиздан хурсандмиз. Афғонистон ва Туркиянинг дўстлиги халқларимизга ўзаро фойда келтиришига ишончим комил!

Ўз отрядининг отлиқларига етиб олган зобит кулиб деди:

– Аллоҳ ҳаққи қасам ичаманки, мен қандай қилиб хитойлик бўлсам, улар ҳам шундай турклардир!

Бахтиёр Мэлсга диққат билан тикилди:

– Мэлс, сенинг ваколатларинг билан менинг ишим йўқ. Кечирасан, Маъруф. Менга сенинг нима билан келганинг ва ҳозир ким эканлигингни аниқлашни буюришган эдилар.

– Сен-чи? Энди сен ким бўлдинг, Бахтиёр?

– Сен “Менга ишонасанми” деб сўрадинг, – саволни бежавоб қолдирди Бахтиёр. – Сенинг қанчалик ва қандай ўзгарганингни билмайман-у, аммо сенинг хатти-ҳаракатларинг бизнинг ёшлик чоғларимиздан бошлаб мени тез-тез ташвишга солиб турганини тан олишим керак...

“МЭЛС, МЕНИНГ ОИЛАМНИ ҚУТҚАРИБ ҚОЛ!”

(Ўтмишдан бир саҳифа)

Эрта тонг. Бахтиёр ва Мэлс Нуриддиннинг уйига яқинлашдилар. Дарвоза олдида қора рангдаги ёпик автомобиль. Чарм куртка ва фуражка кийган ҳайдовчи ясама хавотирга берилганча машина атрофини айланиб, этигининг учи билан шиналарни навбатма-навбат тепиб кўрмоқда.

Виктор Сумин

Дўстлар тўхтаб, бир-бирига карадилар, тахминларга берилганча котиб қолдилар.

Дарвоза очилди. Ярим ҳарбий кийимдаги эркак чиқиб, очикчасига чор атрофга шубҳа билан қаради. Дарвозадан яна бири бош чиқариб:

– Ўртоқ Ильенко! Хотин-халажни нима қиламиз? – деб сўради.

– Биринчи марта чиқишингми? Уларга эътибор бериб ўтирма!

– Хўп. Тушундим.

У кириб кетди. Бироздан кейин у ҳамроҳи билан ховлидан ўзини йўқотиб қўйган, бошини қуйи эгган Нуриддинни олиб чиқдилар. Ва дарҳол унинг кетидан аёлларнинг йиғиси ва дод-войи эшитилди. Нуриддинни машинага томон итардилар. Шу чоғ дарвозадан сочлари ёйилиб кетган, юзлари очик Замирахон отилиб чиқиб, кузатиб боришга келган соқчилардан бирини юлқиб ташлаб, Нуриддиннинг бўйнига осилди. Онасининг орқасидан Хотира ҳам югуриб чиқиб, ўзини отасининг оғушига ташлади. Уларнинг фарёди бутун кўчани қоматга келтирди. Кўшни уйлардан одамлар чиқишди-ю, яқинлашишга ботина олмадилар. Узоқдан Дасти Узун шарпаси пайдо бўлди, аммо у ҳам кўринмас панжарага дуч келгандек қадамни секинлатди. Фақат қорамтир чехрали кампиргина дарвоза олдида тиришиб қолган қўлларини кўкрагига қўйганча ё воқеага бефарқми, ё мусибатга сабр қосаси тўлганми, жим туриб қолди.

– Дасти Узунми?

– Нима Дасти Узун? – англамади Бахтиёр.

– Нуриддинни тутиб берган!

– У деб ўйламаган бўлардим.

– Бизлардан кўрққан, бизлар ундан олдин хабар қиламиз, деган ўйга борган ёинки кўркувдан сотган бўлса-чи?

– Биз нима, чақимчиларга ўхшаймизми?

– Нима деганда ҳам комсомоллармиз-ку, – елкасини кисди Мэлс. – Нима десанг ҳам, – Дасти Узунга тикилади, – кулдан ҳеч қачон одам чикмайди!

Соқчилар зор-зор йиғлаб ёпишаётган хотини ва кизидан Нуриддинни ажратиб ололмаётирлар.

– Уни машинага ортинглар, ҳе, онангни... – бакиради Ильенко.

Нуриддин гангиган ҳолда чор атрофга тикилди. Унсиз фарёд учун оғзини очди-ю, одамларни ёрдамга чакирмакчи бўлди. Аёлларнинг оҳу фарёди бу кучли одамни матонатдан айирди. Қўни-қўшнилар ўзларини четга олиб, уятдан ерга карадилар.

Унинг хиралашган нигоҳи Дасти Узунда тўхтади ва Дасти Узун бошини қуйига эгди. Кейин нигоҳи Бахтиёрдан ярим қадам олдинда турган Мэлсга кадалди. “Мэлс!” Нуриддин кутилмаганда шуурида бўй тиклаган фикрдан қотиб қолди. Соқчилар аёлларни ундан ажратиш билан банд эканидан фойдаланган Нуриддин Ильенкони итариб юбориб, жон-жахди билан икки ўртокнинг олдига югурди.

– Мэлс! – деган хитоб Нуриддиннинг томоғидан хирллаб отилди. – Мэлс! Менинг қизимни қутқариб қол!

Ўзига келган соқчилар унинг кетидан қувдилар. Уларнинг ёнига уч одим қолганда Нуриддин қоқилди, зич тупроққа йиқилиб, жонҳолатда қўлларини кўрқувдан ортга чекинаётган Мэлсга чўзди. Ташқаридан қараганда бойвачча унинг оёқларидан кучмоққа ё пояфзалини ўпмоққа чоғлангандек туюлди.

– Мэлс, ўғлим! Хабарим бор, сен менинг қизимни ёқтирасан! Уни хотинликка ол! Менинг оиламни қутқариб қол!

Мэлс донг қотиб, тилдан қолди, қочай деса оёқлари ерга михланди.

Бахтиёр Нуриддинни тупрокдан кўтариб олишга ҳаракат қилди. Аммо ботирлиги тутиб кетган Ильенко билан соқчилар етиб келишди. Улар чапдастлик билан Нуриддиннинг қўлтиғидан ушлаб, бир силтаб кўтардилар-да, қўлларини кифтига қайирдилар.

– Мэлс! Шундай конун бор-ку! Мен айтдим! – соқчилар томонидан судраб олиб кетилаётган Нуриддин хириллади. – Менинг кизимга уйлан, Мэлс! Менинг оиламни қутқариб қол!

Уни машина олдига олиб келиб, ичига тикмоқчи бўлишди, аммо у энг сўнгги кучлари билан оёқларини кериб қаршилиқ кўрсатди:

– Мэлс! – энг сўнгги бора қичқирди Нуриддин. – Ялинаман, ёлвораман! Хотирани ол! Уйлан! Сизларга оқ фотиҳамни бердим!

Зўравонлар куч билан машина эшигини бекитдилар. Машина зич, калин, секин ёйиладиган чанг қатламини кўтарганча ўрнидан кўзгалди.

Чанг булути ерга қайта ўтира бошлаганида Бахтиёр дарвоза ёнида ҳамон қилт этмасдан турган кампирга кўзи тушди. Сал берида йиғлай-йиғлай ҳоли қолмаган Замирахон ва Хотира. Учаласи ҳам унга, Бахтиёрга кўз тикдилар. У Мэлс томонга каради-ю, уни ўз ёнидан топа олмади.

Мэлс учиб қолган соқийдек секин гандираклаб бу ердан жуфтакни ростлаган эди...

КАРВОНСАРОЙ

Тун. Музофот шаҳарчасидаги карвонсарой. Карвонсарой ҳовлисидаги отхонада Хайрулла ўзларига қаршли уч тулпорни кўздан ўтказди, навбат билан сағриларини силади, меҳр билан пешаналаридан эркалади, дон солинган тўрваларини тўғрилади. Эркалагани учун отлар секингина, эшитилар-эшитилмас кишнаб қўйдилар.

Астагина хуштак чалинди. Хайрулла кулоқ тутди. Чакирик учун белгиланган хуштак овози яна такрорланди. Хайрулла секингина, худди мушуклар мисол майин қадамлар билан карвонсаройни ўраб олган девор томонга йўл олди.

Кетидан сездирмайгина Мэлс пойлаб борди.

Девор устида белигача кўриниб бир одам турибди. Тагидаги от икки оёғида тикка туришга чоғланди. Хайрулла нотаниш одамнинг ёнига бориб, шивирлаб бир-икки ибора айтди. Нима ҳақда гаплашишганини якин бора олмагани ва ўзини фош қилиб қўйиш хавфи борлиги учун Мэлс эшита олмади. Хайрулла ўша нотаниш одамга унчалик катта бўлмаган бўғча берди.

Кейин Хайрулла отларнинг ёнига қайтди, узоклашаётган от туёқларининг дупурига кулоқ тутди-да, ўзи учун наमत ёйди, хуржунини бошига қўйди. Белидаги белбоғни ечди. Бошидан чап томонга пичоқ, ўнг тарафга наганини қўйди. Ва куш уйку оғушига чўмди.

Ўша карвонсаройнинг бир хужрасида керосин лампа хира ёғду сочяпти. Бахтиёр кўлларини боши остига қўйиб, шифтга қараб ётибди. Кўзлари очик. Хаёллари эса уни олис-олисларга элтмоқда...

ФИТРАТНИНГ КАЛОМИ

(Ўтмишидан бир саҳифа)

Асосан ёшлар билан тўлган кенггина хона бўйлаб одимлаётган Фитрат домла у қадар баланд бўлмаган, аммо ширали, жарангдор овоз билан дейди:

– Бедил ким бўлишидан қатъи назар энг аввало у кишилиқ жамиятининг ҳозирги тузумига қарши исён кўтарган файласуф бўлиб, жуда кўпчилик одамларнинг

Виктор Сумин

“Фароғатнома”дан канчалар йирок эканлигидан кайғуга тушган эди...

Ўтирган толиблар орасига секингина кириб келган Мэлс Мураббийни сеҳрланган кўйи тинглаётган Бахтиёрнинг ёнига сукилди. У ўртоғининг кулоғига нимадир демоқчи бўлди-ю, бутун вужуди кулокка айлангани учун Мэлсга жим ўтир деган ишорани қилди.

– Бедил таклидга, яъни қайси жабхада бўлмасин, ўзидан юкори турганларга кўр-кўрона эргашганларга қарши бўлган. У бунга қарши курашиш истаги билан ёнган...

Мэлс яна Бахтиёрнинг кулоғига ниманидир шивирламоқчи бўлганида дўсти унга шу қадар қаттиқ тикилдики, у беихтиёр ундан нарирокка ўтиришга мажбур бўлди.

Фитрат домла маърузасини давом эттирди:

– Факат ўз рухиятингга мурожаат қил, дея даъват қилади Бедил. Бошқа бирор нарсани қабул қилма. Инсон бўлишга халақит қиладиган барча нарсалардан воз кеч. Сен учун бу ҳам хикматдир, ҳам диёнатдир. Доимо одамларга эргашаман, деб сен ҳақиқатдан узоқлашиб кетдинг. Бундан буён бошқаларга эргашишни бас қил, шунда сен ўзлигингни англай оласан. Сенинг ҳар бир фикринг Мукаддас масканга қўйилган бир қадам, юракнинг ҳар бир эзгу амри эса Аллоҳи Таолога яқинлашиш демақдир...

ШУБҲАГА КЎРА ҚЎЛГА ОЛИНДИ

Хотиралар занжири Мэлснинг ҳужрага эҳтиёткорлик билан кириб келгани боис узилиб қолди. Бахтиёр кўзларини юмиб олди.

– Бахтиёр, – секин чорлади Мэлс. – Ухламаяпсанми?

Жавоб ололмаганидан кейин деворнинг бошқа томонидаги кўрпачага чўзилди.

Сукунат. Қайдадир ит хурди. От уйқусираб кишнади. Ва музофот шаҳарчаси ўз сукунатига чўмди.

– Бахтиёр, гаплашиб олишимиз керак. Ҳозирок.

Жавоб – жимжитлик.

– Бахтиёр. Билиб турибман, сен ухламаяпсан. Мени эшитяпсанми? Менга сенинг афғон дўстинг ёкмаяпти.

Яна жимжитлик. Ва шундан сўнг:

Қайғули оқшомнинг қайғули они,
Бир чеккада ёнар икки хос унсур,
Бири – шамдир, бири менинг Рухимдир.
Бошқа бари ухлар тинч ва хотиржам.
Ҳеч ким югурмайди, кўзғалмайди ҳам,
Одимлару сарсон-саргардонлик йўқ.
Йўқдир ёлғон билан сохта табассум,
Душманнинг сиймоси кўзимдан йироқ,
Дўстлар-чи, ундан ҳам олисга кетган...
Мен учун масъумдир бу эрка оқшом!

– Бу Фитрат домлага ҳамоҳанг-ку. У сенинг қалбингга маҳкам муҳрланибди...

– Бахтиёр, сенинг афғон дўстинг кимга тобе?

– Менга!

– Ҳозиргина у нотаниш отлик билан гаплашди, ўз қўли билан унга бир нарса бериб юборди.

– Ҳамма жойда бизларнинг ўз одамларимиз бор. Сенга Хайрулланинг кадамларини ўлчашни маслаҳат бермаган бўлардим. Бу хавфсиз эмас!

– Мен бу гапларнинг тагида нималар борлигини билишим керак-ку?

– Билишинг шарт бўлса билиб ҳам қоларсан! Балки мен ҳам сен нима учун, ким учун келганингни билишим керакдир. Албатта Толиб эшон учун ҳам, мен учун ҳам келган эмассан.

Виктор Сумин

– Сени ишонтириб айтаманки, менинг ваколатларим сен ўйлаб кўрганингдан анча кенгрок макомга эга.

– Табриклайман. Каминан камтарин эса Қодир Аллоҳдан кейин фақат муфти ҳазрати олийлари Толиб эшонга буйсунурман, холос. Яна Фитрат домла бор эдилар. Айт, сен унинг охириги кунлари хақида нималарни биласан?

– 38-йили... Ҳа, 38-йилда Юнусободдаги адирдан унинг жасадини топишган. Отиб ташлашибди.

– Қанақасига? Ким?

– Бу менинг билганларимнинг ҳаммаси.

– Ёлғон.

– Сен менга бу гал ҳам ишонмаяпсанми?

Бахтиёр бу таънали саволни бежавоб қолдирди, чунки хонага мушукдек юмшоқ қадамлар билан Хайрулла кириб, унинг қулоғига нималарнидир шивирлади, астагина айтилган буйруқни тинглагач, жимгина чиқиб кетди.

– Афғон полицияси келди, – деди Бахтиёр савол назари билан қараган Мэлсга. – Ўзингни вазмин тут.

Шу заҳоти хонага икки зобит кириб келди ва бири йўлда уларни текширган чегарачилар отрядининг бошлиғи эди.

– Хавфсизлик хизмати. Кечаси безовта қилганимиз учун маъзур тутинг, – деди кириб келганларнинг ваколат жихатидан ҳам, ёш жихатидан ҳам, унвони жихатидан ҳам каттаси. – Давлат аҳамиятига эга иш билан юрибмиз. Марҳамат қилиб, паспортларингизни кўрсатинг.

Аввал паспортга кўз киринигина ташлаган зобит лампанинг ёнига бориб, унинг пилигини кўтариб, ёруғликни кўпайтиргач, чўнтагидан яна бир ҳужжатни олди. У икки ҳужжатни бир-бирига узоқ солиштиргач, коникиш билан “ҳм” дея Мэлсга бурилди.

– Эрон билан чегарамиз худудида ўн бир нафар кизил армия аскарларининг яқиндагина дафн этилган

қабрлари топилди. Ўша қабрлардан бирида Кизил армия капитанининг гимнастёркаси ва мана бу ҳужжатни топиб олдик. Сиз ўзингизнинг турк паспортингиз ва мана бу шўро зобитининг ҳужжатидаги суратларда бир одам акс эттирилганини инкор этмассиз!..

Афғон комендатуралари, яъни авахтахоналарида кўлга олинганларни унчалик сийлаб ўтирмайдилар. Уларни қамоқ ҳужрасига шу қадар кўпол равишда улоқтиришдики, Мэлс юзи билан шилимшик тош деворга қаттиқ урилди. Бахтиёр кўйлагини йиртиб, ўртоғининг юзидаги қонларни артди, кўлидан келганча тиббий ёрдам берди.

– Ярамаслар! Аблахлар! Қарокчилар! – сўкинди Мэлс ва бу унга оғриқни енгишда ёрдам берарди. – Мен буни шундай қолдирмайман. Улар жавоб берадилар!

– Ўзингни босиб ол, Мэлс, – насихат берди Бахтиёр. – Мен сендан уларга бақирмасликни, сўкинмасликни, улар билан тортишмасликни ўтинган эдим-ку.

– Иблис олсин уларни! Кўрсавод эшаклар! Улар қаерга бурун сукқанларини билишмаяпти!

– Улар умуман бурун суқаётганлари йўқ, Мэлс. Сабаби ўзлари ҳеч қандай қарорга кела олмайдилар. Кобулга хабар беришади – аллақачон чопар юборганларига имоним комил – у ёқда бизларни нима қилиш кераклиги ҳақида ўйлаб кўришади.

– Ва улар бизнинг тақдиримизни қай йўсинда ҳал қилишлари мумкин?

– Вариантлар бор. Ишни ошқор қилсалар жанжал чиқади. Халқаро миқёсда. Бундан афғонларга зиғирча наф йўқ. Иш сирлигича қолсин десалар бизларни судсиз, терговсиз Демазанг турмасига тикишади. Абадул-абад. Шу билан ном-нишонсиз йўқоламиз, вассалом.

– Сен ҳазиллашяпсанми?

Виктор Сумин

– Йўқ. Ишни изсиз йўқотишнинг уддасидан ҳам чиқолмайдилар. Учинчи вариант ҳам иш бериши мумкин.

– Қайси вариант?

– Бизларнинг исми-шарифимизни карвонга дахлдор қилмайдилар. Хайрулла Кобул йўлида кетмоқда. У Толиб эшонга, Толиб эшон турк консуллигига хабар беради. Ва бир неча кундан кейин биз озодликда бўламиз. Шу билан ҳаммаси тугайди, вассалом. – Бахтиёр яра-ларни артар экан, яна бир марта Мэлснинг пачоқланган юзига каради ва хулоса чиқарди. – Бундан баттар бўлиши мумкин эди.

– Бахтиёр. Ишончим комилки, бу ерда воқеалар шунчаки бир-бирига тўғри келаётгани йўқ, – ўзини босиб олган Мэлс таҳлил қилишга киришди. – Бирданига шунча тасодиф юз бериши асло мумкин эмас. Мен карвонни мохирлик билан Эроннинг шўролар томонидан босиб олинган шимолий қисмидан ўтказдим. Икки дунёда ҳам уларнинг калласига бизлар душман эканлигимиз хақидаги фикр келмайди!

– Тан оламан, дадил ечим.

– Шунча микдордаги қурол, долларлар, олтин! Қолаверса, сайлаб олинган махсус команда. Мен ҳозир ҳам бу рейд билан фахрланаман. Бироқ олдиндан тўқилган афсонага кўра, афғон чегарасига бошқа жойдан кириб келишимиз керак эди. Ўта махфий бўлган ўтиш жойи хақидаги маълумотни сен қаердан олдинг?

Мэлснинг кўзлари Бахтиёрга тешиб юборгудек даражада тикилди.

– Савол беришда манзилдан адашдинг, Мэлс. Менга қаерга боришни буюришган бўлишса ўша ерга бордим, холос.

– Ким буюрди?

– Худо хоҳласа, билиб оларсан. Кейин-чи?

– Кейин? Нега ўз одамларимиз ўз командамизни даф қилди? Нега кейинги йўналиш афгонларга маълум бўлиб қолди? Қандай қилиб улар дарҳол дафни жойини топишди? Ўша котил карвонни қаерга олиб кетди? Карвон белгиланган жойга аниқ етиб боришига кафолат борми? Ва сўқмоқдаги хужжат текшириш саҳнаси ва мана бу олдиндан режалаштирилган ҳибсга олиш. Менинг зудлик билан немис миссиясига боришим зарурлиги бировга маълумми? Ҳа, немис миссиясига. Биров менинг бир лаҳза ҳам тўхтаб қолишим мумкин эмаслигидан бохабарга ўхшайди. Натижада бу ерда, авахтадамиз. Операция хавф остида қолди, балки барбод бўлган бўлиши ҳам мумкин. Мен эса фош бўлдим. Тушунасанми, фош бўлдим. Улар менинг кимлигимни билишади. Жуда бўлмаганда тахмин қилишмоқда.

Мэлс жимиб қолди, юзларини кафтларига яширди, оқ тортиб бир томондан иккинчи томонга силкина бошлади.

Бахтиёр унга боқар экан, кўзларидаги алам ачиниш билан ўрин алмашди.

Кейин Мэлс ҳўл бордон, яъни бўйра тўшамага ётди, оёқ-қўлларини бир жойга йиғди, гужанак бўлиб олди.

Бахтиёр камеранинг бошқа бурчагига чўккалаб ўтирди ва жимиб қолган Мэлсга узок тикилди.

– Сен ҳақсан, Мэлс. Бу ишда тасодифлар бўлиши мумкин эмас эди.

Аммо Мэлс аллақачон ухлаб қолган эди.

Шунда Бахтиёр астагина қадимий ўзбек кўшиғини хиргойи қилди.

ЮЗ КЎРМАСЛИК АЗОБИ

(Ўтмишдан бир саҳифа)

Мэлс иккови ижарага олган кичкинагина хона. Унга стол ва ягона курси-ю, бурчакка тахланган кўрпачалар зўрға сиғиб турибди. Аммо деворга ўрнатилган қўлбола токчаларга жуда кўп китоблар териб қўйилган. Стол ёнида ўтирган Бахтиёр ёзмокка чоғланмокда, Мэлс эса кафасдаги йирткичдек торгина жойда ўзини у ёкка-бу ёкка уриб, бир ибора кетидан иккинчисини айтади:

– Нега лаби лунжинг осилган? Нега жимсан? Менга қандай айб қўйяпсан?

Бахтиёр мик этмади.

– Мен уйланаман, деб ваъда бердимми? Йўқ! Мен совчи қўйдимми? Йўқ! Тўғри, бир-икки марта қиз менга ёқади, деганман. Ҳали сенга ва менга ундайларнинг сон мингтаси ёқади. Бутун ҳаётимиз олдинда. Мурувватли валинеъмат бўлишим керакми? Бундай “чиройли жиҳат” учун комсомолдан ковушимни тўғрилаб қўйишади! Ҳатто қамаб қўйишлари ҳам ҳеч гап эмас. Бутун умрим иблис измига тушади. Шундайми? Нега индамайсан? Айбляяпсан-а? Унда нега сенинг ўзинг бормайсан?

Бахтиёр кескин бурилди. Кўзлари ёниб турибди. Муштли сикилган. У Мэлснинг устига ташланишдан зўрға ўзини тутиб турибди.

– У сенга ҳам ёқади-ку? Кўзларим кўр эмас-ку! Бор, уйлан! Кўркма, сенга рад жавоби беришмайди. Ҳа! Нега ўтирибсан? Бор!

Бахтиёр аста ўрнидан туриб, ранглари оқарган Мэлснинг устига бостириб борди...

МУҲИДДИН ҚЎРБОШИ

(Ўтмишдан бир саҳифа)

Ва Бахтиёр Хотиранинг олдига йўл олди.

У хаяжонини боса олмасдан таниш дарвоза олдида узоқ туриб колди. Ўтиб бораётганлар унга кизиқиш билан қараётганларини сезганидан кейингина киришга қарор қилди. У ҳовлини кесиб ўтиб, уйнинг ярми очик эшигига келди. Олға бир кадам ҳам боса олмаслигини сезиб тўхтади.

Уйдан бир эркакнинг қаттиқ, қаҳрли овози эшитилди:

– Эшитяпсанми, Замира! У энди қайтиб келмайди! Сен улар бизга ўхшаганларни нима қилишларини биласанми? Сен ҳали ёшсан. Бунинг устига қизинг ҳақида ўйла. Уни нималар кутяпти? Ё унга ёмонликни раво кўрасанми? Сен билан қизингга комсомоллар хужум қилиб, паранжиларингни юлиб олганлари, кўйлақларингни пора-пора қилиб йиртиб ташлаганлари озлик қилдими? Қизинг комсомолнинг хотини бўлишини истайсанми? Барча хоҳлаганларнинг хоҳишини қондиришига розимсан? Тўшама бўлишини-я? Сен уларнинг хотинларини умумий деб эълон қилганларини унутдингми?

Ҳовлига уятдан қизариб кетган Хотира отилиб чиқди. У тасодифан тўппа-тўғри Бахтиёрнинг оғушига келиб урилди.

Қаттиқ уялди.

– Бахтиёр?!

Ва йиғлаб юборди.

Уйдаги эркак эса ҳамон қутурмоқда эди:

– Зудлик билан ҳамма қимматбаҳо нарсаларингни йиғ! Пулларни, жавоҳирларни, олтинни, кумушни! Ну-

Виктор Сумин

ридиннинг яширин хазинаси каерда? Бугун кечаси
гойиб бўламиз? Хотира қани? Хотира?

– Бу Муҳиддин амаким, – шоша-пиша шивирлади
Хотира. – Отамнинг кичик иниси. У – кўрбоши. Бизлар-
ни Афғонистонга олиб кетмоқчи!

– Сен бу ёкдамидинг, фоҳиша! – уйдан ғазабдан юз-
лари кўқариб кетган амакиси отилиб чиқди. – Мен сен-
га нима деган эдим, Замира? Мана, комсомол ҳам ҳози-
ру нозир бўлибди!

У этигининг қўнжидан қамчисини олиб, Хотира-
нинг елкасига устма-уст ура бошлади.

– Ура кўрма! – кўрбошининг қўлини ушлашга урин-
ди Бахтиёр.

Аммо амакиси Хотирани улоқтириб ташлаб, юзла-
рини қўллари билан тўсган Бахтиёрни савалай кетди.
Уни оёғидан чалиб, тепиб-тепиб дарвозадан ташкарига
итариб ташлади.

Онасининг оғушида Хотира дағ-дағ титрайди.

Бахтиёрнинг оркасидан дарвоза қарсиллаб ёпилди.
У тупрокка беланган холда ўрнидан туриб, тахталари
темир билан копланган дарвозани муштлиари билан ура
бошлади.

– Оч! Ярамас! Дархол оч!

– Йўкол, хароми! Отиб ташламасимдан олдин ко-
рангни ўчир!

Икки эркак югуриб келиб, Бахтиёрнинг билаклари-
дан тутдилар ва балодан йирокка олиб кетдилар...

ЧОРАСИНИ ТОПГАН ЕТАР МУРОДГА

Қамоқ камерасининг темир эшиги тараклаб очилди.
Ухлаётган Мэлс ўрнидан сапчиб туриб, атрофга тикил-
ди. Косасидан чикиб кетай деган кўзлари Бахтиёрга
тушди:

– Қаердаман? Эҳ, дарвоқе! Узок ухладимми?

– Бир кеча-ю бир кундуз. Балки ундан ҳам кўпроқ! – жавоб берди Бахтиёр.

Икки соқчидан бири кириб полга – устига қорамтир обинон ёпилган сопол кўзани кўйди. Иккинчиси бир кўлини тўппончасининг ғилофига кўйганча эшикнинг олдида қолди.

– Бизларни не учун чақиришмаяпти? – сўради Мэлс.

Соқчилар бир-бирига қараб кўйишди. Эшик ёнидагиси бир қадам ортга чекиниб, даҳлизнинг икки томонига кўз тиккач, биринчисига бош ирғади. У Мэлс томонга усталик билан кўл чўзиб, бармоқларини кирсиллатди.

– Хабарингиз бор, ҳамма нарсамизни тортиб олишган, – деди Бахтиёр. – Кейин ҳисоб-китоб қиламиз, алдамаймиз.

Соқчилар яна бир-бирига қараб олишди.

– Кобулга хабар беришди. Катта бошлиқларнинг келишини кутишяпти. Келганларидан сўнг сизлар билан шуғулланишади.

Соқчи чиқиб, эшикни ёпганида у янада каттиқроқ тарақлаб кетди.

Бахтиёр обинонни синдирди, ярмини Мэлсга узатди. Кувшиндаги чойдан навбатма-навбат хўплаб, нон ейишга киришдилар.

– Бахтиёр, – ўртадаги жимликни бузди Мэлс. – Бизлар бир-биримизни жуда яхши биламиз. Барибир саккиз йил – катта муддат. Ҳар биримиз бу учрашувга қай йўсинда келганимизни билганимиз маъқул. Олдимизда умумий ишлар кўндаланг турибди. Сен қандай фикрдасан?

Бахтиёр жим қолди.

– Хоҳлайсанми, мендан бошлаймиз... Сен хорижга қочиб кетганингдан кейин мен партияга кирдим, – хи-

коя қилаётиб Мэлс Бахтиёрға синовчан нигоҳ ташлади. — Партия ишига йўллашди. Юкорига караб интилдим. Партияга билимли одамлар жуда керак эди. Шунинг учун яхши мартабаларни кўзлашим аник эди. Шахар партия кўмитаси аппаратида нуфузли лавозимга кўтарилдим. Ҳаракатдаги армияга чакиришди. Худди ўша пайтлари армиядан сон-саноксиз халк душманларини фош қилишди. Энг юкорисидан бошлаб то... Хулласи калом, сиёсий комиссарлар тайёрлайдиган олий курсга юборишди. Собик политрукларнинг асосий қисмини кириб юборганларидан кейин янгилари керак эди-да.

Яхшигина кўтарилдим: рота, батальон, кейин полк комиссари бўлдим... Кейин уруш. Белоруссияда курсовга тушиб қолдим. Қулай пайт келганини англаб етдим. Ўнғай вазиятни кутдим. Бир гал машинани портлатдик. Унда ССнинг каттакон амалдори бор экан. Энг юкоригача алоқалари бор бўлган қизик одам. Ўрни келганда ўша нусха билан бирга полк байроғи ва полк ҳужжатларини олиб немисларга ўтиб кетдим. Кейин-чи? Уларнинг ибораси билан айтганда, чорасини топган етди муродга. Туркистон легиони, яъни лашкарини тузишда иштирок этдим. Вали Қаюмхоннинг назарига тушдим. Ва мана, ёнингда ўтирибман...

Мэлс истехзоли кулги билан Бахтиёрға бокди.

— Сен қайси йиллари партия муассасаларида ишладинг?

— Ўттиз саккизинчи-ўттиз тўққизинчи йилларда, бир ярим йилча ишладим.

— Ва шундай юкори лавозимда ишлаган одам Фитрат домланинг қисмати ҳақида ҳеч нарса билмаслиги мумкинми?

ФИТРАТНИНГ ҚАМОҚҚА ОЛИНИШИ

(Ўтмишдан бир саҳифа)

Бутун журнал жамоаси жам. Таниш чехралар – уларнинг барчаси Фитрат бошқараётган адабий тўгарак аъзолари. Устозни кутишяпти.

Кўркиб кетган, сочлари ёйилган бир киз чопиб кирди. Оғир-оғир нафас олиб, бидирлади:

– Фитрат домланинг уйида тинтув ўтказишяпти!

Ва ҳаммаси бирдек чопиб чиқишди. Ҳаллослаб Фитратнинг уйига боришди.

Уйнинг олдида икки машина – биринчиси маҳбусларга мўлжалланган ёпик, иккинчиси – бортли очик. Қовоғи солинган одамлар иккинчисига тахлам-тахлам китоб, журнал, кўлёмаларни бепарво улоктиришяпти. Китобларнинг бир қисми ерда сочилиб ётибди. Уларни оёқлари билан босиб-янчиб ўтишмоқда.

– Улар китобларни нима килишади? – деб сўради бир киз.

– Ёқиб юборишади, – деб жавоб берди Бахтиёр.

Саҳифалардан бир қисми сочилиб, ҳавода сузди. Биттаси Бахтиёрнинг кўкрагига келиб қўнди. У варақни олиб, тўғрилади, текислади ва ўқиди: “Тўзал юлдуз, еримизнинг энг кадрли тувғони...” Бахтиёр варақни кўйнига яширди.

Ўша киз машинанинг бортига чиқиб, чанг босган бир қадимий китобни олишга уринди. Тинтувчилардан бири, Ильенко этиги билан қизнинг кўлларини босиб кетди.

– Вой, – оғриқдан чинқириб юборди киз. – Бу ахир ҳазрат Алишер Навоий-ку!

– Йўқол! – дея Ильенко уни оёғи билан тепди.

Фитратни олиб чиқдилар. У бошини баланд кўтарган холда мағрур келяпти. Ҳатто сокчиларнинг хатти-ҳаракатида ҳам бу одамга ҳурмат сезилади – улар аллома отган одимларга ҳамқадам бўлишга, енгларидан ушламасликка ҳаракат қиладилар. Шогирдларига кўзи тушган Фитрат тўхтади, нимтабассум билан ҳазил тариқасида бармоқларини лабларига олиб борди. Ўзи “қора қарға” деб ном олган ёпик машинага қараб юрди. Тавозе билан унга эшик очдилар. У эгилиб, кабинага кирди ва шошмасдан ўтириб олди. Ўгирилиб, тошдек қотиб қолган ёшларга тикилди, яна нимтабассум билан видолашгандек қўл силкиди.

Тўгаракдошлардан бир неча нафари чошиб келишиб, ташвишли оҳангда шивирладилар:

– Чўлпонникида ҳам тинтув ўтказишяпти. Ботуникида ҳам...

Машина юриб кетиши билан ёшлар топталган китоб ва варақларни йиғиб олишга киришдилар...

ТАЪҚИБ ТАМҒАСИ ВА БАХТИЁРНИНГ ҲИБСГА ОЛИНИШИ

(Ўтмишдан бир саҳифа)

Бахтиёр хиёбондаги ўриндикда ўтирибди. Кўзлари олдида варақлари ёйилган газета. Каттакон мақоланинг устига “Сен кимсан, Бахтиёр Асадов?” деган сарлавҳа қўйилган. Қамчининг зарбидан ҳам қаттиқ иборалар мияни пармалайди: “Муайян давраларда маълум бўлган бу ёш шоир ва насрнависнинг шеър ва очерклари жадидчилик ғояларини очикдан-очик тарғиб қилади. Асадовнинг барча асарлари буржуа синфи ахлоқи билан суғорилган. Ижодининг бош мағзи шўро ҳукумати-

нинг обрўсини тўқишга қаратилган бўлиб, уни ағдариб ташлашга чақиради. Фитрат, Чўлпон, Ботунинг издоши бўлган бу ижодкор улардан ҳам хавфлироқ бўлиб, комсомол билети ортига бекиниб, ичдан кўпорувчилик фаолияти билан шуғулланади...”

Оёқларининг ўзи Бахтиёрни Хотиранинг уйига олиб келди. Лаънати газетани ғижимлаб олган қўли билан дарвозани итарди. Улар енгилгина очилди. Бахтиёр ҳовлига кириб, уй томонга йўл олди.

Кириш эшиги олдида ажин босган қорамтир юзли кампир ўша-ўша ҳолатда, яъни меҳнатда тобланган қўларини кўкраги устида қўйганича қаққайиб турибди.

Бахтиёр унга савол назари билан термилди.

Кампир индамади. Унинг нигоҳи Бахтиёрнинг устидан қаергадир узоқ-узоқларга қадалган. Охири момо лабларини қимтиб-қимтиб деди:

– Улар энди йўқ. Ҳеч ким йўқ. Бутунлай...

Комсомол йиғилиши. Шовқин, қий-чув, ўринлардан бақир-чақирлар. Минбарга чиққан тиккайган сочли кўзойнакли йигит очилган газетани сермаганича таъқиб остига олинган Бахтиёр Асадовга лаънатлар ёғдирыпти. Раёсатнинг нариги томонидаги табуретка (судланаётганлар курсиси)да Бахтиёр ўтирибди. Унинг қўлида ўша газетанинг букланган, титилиб кетган сони. Бутун юзи бўйлаб Муҳиддин кўрбошининг қамчисидан қолган чандиқлар.

– Ҳа, душман ҳар томонлама ҳийлакор, айёр ва хавфлидир! – ўзининг нафратга тўла маърузасини ниҳоясига етказди “тўрткўз”. – У ҳамма жойга тузоқ қўйиб ташлаган. Содда одамларни ўз тўрига турли хирсу ҳаваслар орқали туширади. У руҳиятимиз учун ов уюштиради. Бахтиёр Асадов камбағал оиланинг фарзанди, ғирт

етим, болалар уйининг тарбияланувчиси. Шўро хукумати унга ажойиб маълумот берди, унинг истеъдодига ишонч билан каради. Хўш, у ана шу истеъдодини нимага сарфлади? Сиз билан бизнинг ғояларимизни коралашга. Мен шуни талаб қиламанки, ҳар ким, – бармоғи билан дўк урди у. – Ўз ўртоқларига диққат билан назар солсин! Сабаби Асадов ёлғиз эмас! Биз уни фош қилдик, аммо орамизда писиб ётганлар йўқ эмас. Сафларимизни тозалайлик, азиз ўртоқлар! Ғоявий иблислардан халос бўлайлик!

Гулдурос қарсақлар остида “тўрткўз” минбардан намоёншкорона тушиб келди.

Раислик қилувчи қалам билан графинга урди:

– Мэлс Бойзоков сўз сўраяпти!

Мэлс саҳнага сакраб чиқди, Бахтиёрга орқа ўгириб, минбарга ўтиб кетди.

Залдаги шовқин энг юкори нуктасига чиқди.

– Йўқолсин Мэлс! Бу унинг энг яхши дўсти-ку!

– Уни тинглаб нима қиламиз! Иккаласининг тили бир!

– Бизга окловчилар керак эмас!

– Гапира қолсин. Тазарру қилмоқчидир!

– Фитратнинг думи! Унинг журналида асарлари чоп этилган!

– Йўқолсин!

Раислик қилувчи қалам билан графинни каттик урди. Юз бераётган воқеани зал тўридан ЧК ходими Ильенко кулимсираган кўйи кузатиб ўтирибди.

Мэлс хаяжонини босиб олиш учун узоқ жим қолди. Ниҳоят бошини кўтариб сўз бошлади:

– Мен Бахтиёр билан болаликдан дўстман...

Залда шовқин, хуштакбозлик, таҳқирли хитоблар кучайди.

– Ҳа, болаликдан. Икковимиз ҳам ота-оналаримиздан эрта айрилдик. Болалар уйида ўсдик. Бир ўринда

ухладик, бир косадан таом еб, бир пиёладан чой ичдик. Бирга мактабга катнадик. Намунали ўқувчилар сифатида бизни Туркияга ўқишга юборишди. Бирок Туркияда ўқишимиз юришмади ва таҳсилни Бокуда давом эттирдик. Мен буни нега алоҳида таъкидлаяпман. Гап шундаки, айнан Бокуда биз пантуркизм ва панисломизм ғояларини тарқатаётган мусовотчилар даврасига тушиб қолдик. Хулласи калом, аксилшўровий...

Залдаги шовкин, бакирик-чакириклар янада кучайди:

– Мана, гап қаерда!

– Душман эканлиги яққол кўриниб турибди!

– Уларни комсомолдан хайдаш керак!

Бахтиёрнинг боши ғувиллаб кетди. Кўзларининг олдида доиралар суза бошлади. Айрим сўзларнигина эшитар, аммо мазмунини англаб етмас эди.

Мэлс кўлини кўтарди, овози дадиллашди, жаранглаб кетди:

– Ҳа, биз ўргимчакнинг уясига тушиб қолган эдик. Уни ақлли ва маккор душман тўқиган эди. Мени алдаганлари ва тўрга туширганларини бирданига англай олмадим. Аммо кейин тушундим. Ва мусовотчилар билан ҳам, жадидлар билан ҳам алоқаларимни бутунлай уздим. Ҳаммаси кимлардир ўйлагандек осон бўлгани йўқ. Фитрат ва гумашталарининг асл мақсадларини англаш учун вақт, ақл-идрок ва улғайиш керак бўлди!..

Зал нотикнинг сеҳрли нутқига берилиб, жим қолди.

Ильенко маъқуллаб бош ирғади.

Бахтиёр руҳий исканжани ташлаб, бутун борлиғи билан Мэлсга тикилди.

– Бахтиёр – бутунлай бошқа гап! У ўта эрта пишди. Унинг феъли эҳтиросли, аммо пинҳоний, яъни ичимдагини топ дейдиган одам. Уни ғоялар шакллантирди. Ҳатто менга, энг яқин дўстига ҳам ҳеч қачон ўз фикрла-

рини очик айтмаган. Шунни жуда-жуда истар эдимки, у хам мен ва бошқалар каби алданганлардан бўлиб чиксин. Бирок бундай эмас-да. Айнан у мени Бокуда мушовотчиларнинг уясига бошлаб борди. У мени Фитратнинг ташкилотига қўшди. У хатто халк душманининг кизига уйланишимни маслахат берди. Ўртоқлар! Тўғри, мен айбдорман. Ва сизлардан ўтиниб сўрайман – мени тегишли равишда жазоланглар. Тўғри қабул киламан. Бахтиёр Асадов масаласига келсак... Менинг ишончим комилки, комсомолда унга ўрин йўк!

Хавони қўллари билан кесган Мэлс минбардан чошиб кетди. Қаттиқ таажжубда қолган зал муайян вақт жим қолди. Кейин хадиксиралган бир қарсак, иккинчиси, кейин зал гулдурос қарсаклардан портлаб кетди...

Бахтиёр яна ўша оғир рухий ҳолатга қайтган ҳолда “судланувчилар курсиси”да маҳзун ўтирибди.

Зал талаб килади:

– Асадов жавоб берсин!

– Айтсин!

– Бахтиёр суд килинсин!

Раислик килувчи унинг тепасида туриб, елкасидан туртяпти:

– Асадов! Сенга нима бўлди? Сен сўзга чиқасанми? Айтадиган бирон гапинг борми?

– Менинг собик дўстим Мэлс айтган гапларнинг барчаси тўғри. Менинг ишларимга унинг ҳеч қандай алоқаси йўк. Мен ўзимни ҳеч нарсада айбдор деб ҳисобламайман, ҳеч нарсадан пушаймон ҳам эмасман. Мен – Фитратнинг шогирдиман. Мен ҳар қачон Фитратни ўзимнинг устозим деб ҳисоблайман. Мен ўз халқи учун шундай фидойий бўлган бошқа бирор одамни билмайман. Мени тақдир у билан учраштирганидан беҳад бахтиёрман!

У бир-бир кадам босиб сахнадан тушди ва бутун зал орқали чиқиш эшигига томон юрди...

Кечаси тун кирганидагина Бахтиёр ўз кулбасига қайтди.

Кулбанинг барча қисмида китоблар, кўлёмалар, алоҳида варақлар бетартиб сочилиб ётибди. Токчалар кўпориб ташланган. Жомадондаги нарсалар полга сочилган. Мэлснинг ўзидан ҳам, нарсаларидан ҳам ному нишон йўқ. Бахтиёр ҳаммасини тушуниб етди: шу боис орқасидан силлик оҳангдаги сўзлар эшитилганида титраб ҳам қўймади:

– Мана, жуда яхши бўлди, ўзинг келганинг. Бизлар то тонггача сени кутиб ўтирамызми, деган хаёлда эдик.

Бу Ильенко эди. Ёнида ҳамроҳи ҳам бор. Иккови ҳам бир хил, ўзларига хос тусда кулимсирайдилар.

– Ўзим билан нима олишим мумкин?

– Тиш шеткаси, совун, алмаштириш учун ички кийим. Устара олишга ижозат йўқ.

– Китоблар-чи?

– Бизда китоблар бор. Яхшигина кутубхона. Классикларнинг тўла асарлар тўплами... – янада кенгрок жилмаяди Ильенко. – Марксизм-ленинизм классикларининг. Хоҳлаганингча ўки! Факат терговлардан озод пайтингда, албатта!

Кувноқ амакилар, хайрихоҳлар-а...

ҲИБСДАН ХАЛОС БЎЛИБ

Мэлс ва Бахтиёр умид билан эшикка термилишади. Темир эшикнинг темир зулфини шақирлади. Ғичирлади. Эшик очилди. Кесакида башанг кийинган афғон кўринди. Унинг орқасида хавфсизлик хизматининг тортинчоқ зобити ва икки соқчи турарди.

– Жаноб Асадий, кадрли Бахтиёр! Маъзур тутинг! – афгон кучоғини очиб, Бахтиёр томонга юрди. – Бизларнинг ўта ғайратли тартибот посбонларини кечиринг. Сизнинг бағрикенглигингизга умид киламан. – У Бахтиёрни бағрига босди. – Бу кишини ранжитадиган англашилмовчиликдан хабар топган захоти дархол йўлга тушдим. Энг муҳим, кечиктириб бўлмайдиган давлат ишлари ҳам мени тўхтата олмади! – У Бахтиёрдан чекингани билан узатилган қўллар масофасида елкасидан тутган эди. – Нима деяпман ўзи? Зудлик билан бу ердан кетайлик. – У зобитга қайрилди. – Шу қадар хурматли жанобни бу ювинди ўрада саклашга қандай хаддингиз сиғди? Яна бир бора ялинаман, кечиринглар, жаноблар!

У Мэлсга диққат билан тикилди.

– Жаноблар, сизларни таништиришга ижозат беринглар, – бирдан эсига тушди Бахтиёрнинг. – Жаноб Анвар Юсуфшоҳ, ташқи ишлар вазирлигининг департамент бошлиғи. Жаноб Маъруф Маъруфий. Бизнинг туркиялик меҳмонимиз. Муҳандис ҳамда бир қатор турк газеталарининг ўз мухбири.

– Ўта мамнунман, – таъзим қилди Мэлс.

– Мен ҳам чин кўнгилдан хурсандман. Умумий дўстларимиз сизларни Кобулда сабрсизлик билан қутишмоқда.

Зобитга факат куйиб-пишиб ҳарсиллаш ва кўзларини жавдиратишдан бошқа нарса насиб этмади...

Йўлнинг Кобулгача қолган қисмини автомобилда босиб ўтишар экан, Мэлсни хайратга солгани шу бўлдики, рулни Хайрулла бошқараётган эди.

Сўзамол афгон Юсуфшоҳ уларни зериктирмади:

– Кобулда мураккаб вазият ҳукм сурмоқда. Шу жумладан, шоҳ саройида ҳам. – Бу гаплар аслида Мэлсга аталган эди. – Ҳукмрон партия шоҳни шўролар билан яқин муносабатда бўлишга, улар билан имзоланган бар-